

ХЕРМЕНЕВТИКА И ЧУЖДОЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

Елена Савова, София

В германистиката и в обучението по немски език като чужд в немскоезичните държави се обособяват направления, които характеризират себе си като „херменевтика на чуждата литература“ (и култура) (Вирлахер 1990: 52 и сл.) или демонстрират влияния от „херменевтиката“ (Хунфелд 1990; Хойсерман, Пифо 1996: 215). Представителите на първото направление, утвърдено под името „межкултурна германистика“, наблягат на „другостта“ на изучаващия чужд език и върху неговото разбиране от дистанция поради културни различия (Круше 1985б: 413). В по-ново време някои от тях стават обект на критика, например заради етноцентризъм (вж. Гьотце и др. 2001: 6), заради недостатъчно емпирично потвърждение на някои постановки или заради недоизяснени теоретични понятия, които следва да използват като оперативни в теорията и практиката на обучението (вж. Хелбиг и др. 2001: 1339). Дали повлияните от херменевтиката концепции могат да се разглеждат като мода, чиято актуалност е на път да отслабне? Дали са валидни за обучението единствено в средата, в която са възникнали, или могат да бъдат плодотворни за чуждоезиковото обучение дори извън границите на тази среда? В настоящата статия ще бъде направен опит за разглеждане на някои основни понятия от херменевтиката, пренесени за целите на чуждоезиковото обучение, особено на обучението по четене на литературни текстове. Надяваме се, че те биха представлявали интерес както за преподавателите по немски език у нас, така и за всички, които се занимават с обучение по чужд език и межкултурно общуване.

Терминът *херменевтика*, употребяван днес във философията, в литературознанието, в „межкултурната германистика“ и в методиката и дидактиката на немския език като чужд (често в доста субективни интерпретации), идва от гръцкия език, от глагола *hermeneuein* и означава *изразявам, свързвам, тълкувам, превеждам*.

Възникването на херменевтиката се свързва с породилата се още в древността практическа необходимост да бъдат разбирани и тълкувани текстове (вж. Дилтай 1998: 120–138), например речи или юридически и религиозни текстове. Съвременното разбиране за херменевтиката води началото си от представителя на протестантската херменевтика Шлайермахер. Според него тя е „умение за правилно разбиране“ (гр. *techné*, нем. *Kunst* от *können*) на „изразите“. В този смисъл според Шлайермахер съществуват различни специални херменевтики (Шлайермахер 1977: 73 и сл.). Авторът прави разлика между „разбиране“ и „тълкуване“, която се дискутира от следващите представители на херменевтиката, философията и литературознанието. Така например Дилтай също разграничава „разбирането“ от „тълкуването“ (1998: 135), а Гадамер не прокарва рязка граница между „разбирането“ и „тълкуването“ (1997: 532) и ги

свързва с „прилагането“ (вж. Турк 1982: 130 и сл.).

По въпроса, дали херменевтиката може да бъде метод за разбирането, също се води дискусия, която прекрачва границите на времето. Шлайермахер я превръща в метод на разбирането, който има теоретични обяснения и практически правила. В подкрепа на тази концепция Дилтай изтъква: „анализът на разбирането е основата за образуване на правила за разбирането“ (Дилтай 1998: 135). Гадамер, напротив, вижда задачата на херменевтиката не в развиването на метод за разбиране, а в разкриването на условията, при които протича то (1997: 406–407).

В немскоезичната литература, посветена на чуждоезиковото обучение през 80-те и 90-те години, много автори апелират за „херменевтично ориентирано“ обучение по чужд език и литература (Хунфелд 1990: 69; Вирлахер 1990: 52 и сл.; Хойсерман, Пифо 1996: 215–216) и се обявяват за представители на херменевтиката. Те свързват своите търсения с начините на разбиране на езика и културата цел от носителите на чуждия език и култура, особено (но не единствено) от учещите в страната на езика и културата цел. Така схващания от херменевтиката се прилагат в обучението по чужд език, странознание и литература на културата цел. Автори като Хунфелд (1990) наблягат, че в основата на това обучение стоят разбирането и разбирателството.

Въпреки различните течения и схващания в херменевтиката, съществуват широко приети прозрения и достижения, които са актуални и част от тях – дори доказани в други науки. Следните концепции, някои от които доразвити от „межкултурната херменевтика“ (Хунфелд 1990, Круше 1995, Хойсерман, Пифо 1996), биха могли да представляват интерес за чуждоезиковото обучение, особено с оглед четенето на текстове на езика и културата цел.

- Схващането на Шлайермахер за **разбирането като умение** и като активна дейност, които завсят от знанието за езика и за извънезиковата реалност („езиков талант – знания за граматиката и за думите“ и „познаване на човека“) (Шлайермахер 1977). Тези знания се допълват взаимно при разбирането, тъй като човекът не владее съвършено никое от тях. Необходимите за разбирането на текста знания и умения днес в съвременната методика на ЧЕО се обозначават с водещия началото си от Чомски термин *способност*.

- Схващането за **предварителното знание** като предпоставка за разбирането е застъпено и в други науки за разбирането на текстовете. Знанието се дефинира с повече или по-малко поетични или конкретни, общи или стеснени понятия – от „хоризонт на личния опит/познавание“ (Erfahrungshorizont) до „знание за света“. Понятието на Хайдегер „пред-разсъдък“ (Vor-urteil – предварителна преценка) включва субективното съзнание и преценка на собственото знание, които се оказват продуктивни при разбирането (вж. Гадамер 1997: 370–372). Понятието и свързаната с него проблематика са експлоатирани в много учебници и учебни помагала по немски език от края на 80-те и началото на 90-те години (напр. Stufen 1997).

• Схващането на Гадамер за разбирането като за „сливане на хоризонтите“ (на настояще и минало, 1997: 421) се свързва в межкултурната херменевтика със схващане за разбирането като раз-познаване, откриване на своето в чуждото (Вирлахер 1990: 58). Така мобилизирането на собствените преживявания, предварителни нагласи и разбирания и тяхното съпоставяне с новото и чуждото се разглеждат като важна стъпка в разбирането на чуждия език и култура (Круше 1985а: 370–371; Хунфелд 1990).

• Текстът се схваща като **цялост** (Шлайермахер 1977) (днес такава концепция има в лингвистиката на текста), състояща се от взаимосвързани и взаимодействащи си компоненти и разположена в извънтекстов контекст и като конкретен и индивидуален продукт на – с днешна терминология – речевата дейност. Отнесено към разбирането на текста, това означава съотнасяне на съдържание и форма, на част и цяло, на конкретно и общо, на текст с извънтекстов контекст, при което отделните откъси от текста, текстовата цялост и нейните части се осветляват взаимно. Опирайки се на знанието си и на тези процеси, реципиентът постепенно се „доближава“ до текста (Хунфелд 1990). Автори от инструкционната психология (Балщедт и др. 1981) виждат паралел между концепцията за интерактивното преработване на текста (top-down и bottom up) и концепцията за **херменевтичният кръг** при разбирането.

• Схващането на Шлайермахер, че разбирането протича на различни нива – **граматично и психологическо разбиране**, които взаимодействат помежду си, също кореспондира с днешните интерактивни концепции за разбирането в психолингвистиката (вж. напр. Балщедт и др. 1981).

• Схващането за **отвореността** на текста за различни разбирания. Въпреки че „смисълът“ на текста е онтологично детерминиран, във всяка нова конкретна ситуация на разбиране той се конкретизира наново и различно (все пак под влияние на своя исторически контекст). Така смисълът на текста е неизчерпаем (Гадамер, цит. по Турк: 131).

В тази връзка в межкултурната херменевтика, под влияние на рецептивната естетика, разбирането на текста се схваща като активен процес на взаимодействие между читателя и текста.

• Херменевтиката е наречена **умение, техника** на разбиране (Шлайермахер 1977), което предполага едно повече или по-малко съзнателно рецептивно поведение спрямо текста, особено тогава, когато реципиентът осъзнава несъвършенствата на своите знания с оглед комплексността на текста.

Още Шлайермахер препоръчва дейности за справяне с трудности при четенето и „правила“ на тълкуване (Шлайермахер 1977: 101 и сл.). Методи, в смисъл на рецепти, за разбиране на един текст едва ли съществуват (срв. и Гадамер 1997: 11). Но в практиката се наблюдават ситуации, в които чуждоезиковият реципиент, вместо да реконструира активно света на текста, да търси възможности за идентификация или за дистанцирано преосмисляне и евентуално естетическа наслада в художествената творба, се опитва да се справи с

трудна за дешифриране синтактична конструкция или словосъчетание в текста, което понякога води до демотивация за четене. В този смисъл изглежда целесъобразно да му бъдат препоръчани възможни рецептивни нагласи и дейности в различни ситуации на четене.

- Понятието **апликация** (употреба, приложение на текста) се пренася от литературната дидактика за немския като чужд език с цел засилване активността на чуждоезиковия читател чрез провокиране на креативна писмена продукция като реакция върху прочетения текст (Хойсерман, Пифо 1996: 216).

- Схващане за разбирането като съзнателно усилие на разбирацията за преодоляване на **недоразумения** (Шлайермахер 1977: 92), в психолингвистиката – за търсене на смисъл (Хьорман 1976: 206 и сл.), в дидактиката – за преодоляване на несигурност (Вестхоф 1987: 33). Недоразумението и не(до)разбирането се разглеждат в межкултурната херменевтика в различни контексте: като резултат от дефицитите в езиковата компетентност или от културни различия, в ежедневната комуникация в межкултурната среда или при рецепцията на чужди литературни текстове (Вирлахер 1990; Круше 1985а, 1985б, Хунфелд 1990). Чрез скептичността спрямо собствените утвърдени разбирания е възможно да се избягнат недоразуменията (Хунфелд 1990: 64, вж. и Хойсерман, Пифо 1996: 215). Разбирането се реализира в конфликт с неразбирането (собствено и чуждо) и със съзнанието за това неразбиране (Хунфелд: 70 и сл.). В този смисъл по думите на Яус „разбирането изисква **толерантност**“ (Яус 1994: 19).

- Идеята на Гадамер за доближаване до знанието чрез формулиране на незнанието и неразбирането във **въпрос** (1997: 500 и сл.) е призната като плодотворна с оглед професионалното интерпретиране на художествени текстове. Тя може да се окаже успешна и като стратегия на разбиране и интерпретиране и на текстове на чужд език (срв. Елерс 1997: 172), а вероятно и във всички останали ситуации на межкултурно общуване.

- Ситуацията на обучението по чужд език е свързана от гледна точка на чуждокултурната херменевтика с понятието **различие** (Круше 1985а, 1985 б). При това според нас ситуацията на обучението по чужд език могат да бъдат различни:

- а) Културно хомогенни групи от учещи се обучават в родна езикова и културна среда от носители на езика и културата цел;

- б) Групи, съставени от представители на разнородни култури, се обучават в средата на страната на езика и културата цел от носители на езика и културата цел;

- в) Културно хомогенни групи се обучават на езика и културата цел в родна езикова и културна среда от носители на родния им език и култура, и др.

Отнесени към променливите „учител“, „учещи се“ и „среда на обучение“, понятията „чужд“ и „различен“ придобиват в различните ситуации различни измерения и значения, които по различен начин влияят върху начина на между-

културната комуникация.

Според Патев (1985: 23–24) ситуацията а) и б) се характеризират с „едностранно чуждоезиково обучение“, а ситуация в) с „двустранно обучение“, като за тези два вида обучение следва да се прилагат различни учебни принципи (принципи на преподаване).

Специфичното влияние на тези различни ситуации се отчита и с оглед четенето на чужд език (Брансфорд, Стайн, Шелтън 1984).

• Понятията **алтеритет** (отнасящ се до другия) (Яус 1994: 22) и **дистанция**:

Разбиране от дистанция означава също и приемане на принадлежността на дадена култура, респ. текст, към нещо друго, различно от нас самите. Това предполага една по-предпазлива рецептивна нагласа, съобразяване и преодоляване на склонността към нагаждане на различното, „другото“, към собствените ни очаквания и когнитивни схеми и следователно съпоставка на собствените и „чуждите“ очаквания и ценностни разбирания (срв. и Хунфелд 1990: 64).

Потенциално плодотворни за практическата работа с литературни текстове в ситуацията на чуждоезиково обучение и в родна езикова среда са схващанията на Круше за разбирането на текстовете не само от времев (както е например според Гадамер 1997: 406–408), но и от пространствено-културна дистанция (Круше 1985б: 415). Според Круше чуждокултурните читатели разбират потенциално различно и от дистанция (1985б: 413). Тя е отчасти съзнателна и влияе върху начина и поведението на четене, а от друга страна, влияе върху всички аспекти на методиката на работа с чуждокултурни литературни текстове: върху оценката на външните условия на разбиране, върху избора на текстове, върху организацията и провеждането на учебния час.

Приемането на езиковите и културните различия като нещо естествено придава на затормозяването при разбирането ново качество – те се приемат като херменевтичен шанс: текстовете се четат по-бавно и по-внимателно (Круше 1987). В разговора върху текстовете се вербализира и виждането на реципиента за самия процес на разбиране (Круше 1985а, 375).

Отвореността на текстовете и културните различия са условия не за скриване или уеднаквяване, а за **манифестиране на различията** в индивидуалния опит и тълкуване на реципиентите (Круше 1985а, 375).

От друга страна, херменевтичното схващане за процеса на разбиране като приближаване към текста чрез „разпознаване“, респ. откриване, на познатото в новото предполага реципиентът да „започне“ своето разбиране тъкмо от познатото и сигурното в текста (Круше 1985а).

В настоящата статия бе направен опит да се покаже как понятия и концепции от философската и литературната херменевтика са адаптирани за целите на обучението по чужд език и чрез литературата на чуждия език. Тези понятия и концепции дават една от възможностите то да се разглежда като обучение по разбиране и чрез разбиране.

ЛИТЕРАТУРА

- Балщедт и др. 1981:** M. Ballstaedt u.a. Texte verstehen, Texte gestalten. München.
- Брансфорд, Стайн, Шелтън 1984:** J. D. Bransford, B. S. Stein, T. Shelton. Learning from the perspective of the comprehender. In: J. Ch. Alderson, A. H. Urquhart (ed.). Reading in a foreign Language. London and New York: Longman.
- Вирлахер 1990:** A. Wierlacher. Mit fremden Augen oder: Fremdheit als Ferment. Überlegungen zur Begründung einer interkulturellen Hermeneutik deutscher Literatur (1983). In: D. Krusche, A. Wierlacher, Hg. Hermeneutik der Fremde. München: iudicium Verlag GmbH.
- Гадамер 1997:** Х. Г. Гадамер. Истина и метод. Основни черти на една философска херменевтика. Плевен: ЕА.
- Гьотце и др. 2001:** L. Götze, G. Helbig, G. Henrici, H.-J. Krumm. Deutsch als Fremdsprache als spezifisches Lehr- und Forschungsgebiet I: Konzeptionen. In: G. Helbig, L. Götze, G. Henrici, H.-J. Krumm, Hg. Deutsch als Fremdsprache. Ein Internationales Handbuch. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Дилтай 1998:** В. Дилтай. Философия на светогледите. София: ЛИК.
- Елерс 1997:** S. Ehlers. Lesetheorie und fremdsprachliche Lesepraxis aus der Perspektive des deutschen als Fremdsprache. Wien.
- Круше 1985а:** D. Krusche. Lese-Unterschiede. Zum interkulturellen Leser-Gespräch. In: A. Wierlacher, Hg. Das Fremde und das Eigene. Prolegomena einer interkulturellen Germanistik. München: iudicium Verlag GmbH.
- Круше 1985б:** D. Krusche. Vermittlungsrelevante Eigenschaften literarischer Texte. In: A. Wierlacher Hg. Das Fremde und das Eigene. München: iudicium Verlag GmbH.
- Круше 1987:** D. Krusche. Aufschluss. Kurze deutsche Prosa für den Unterricht Deutsch als Fremdsprache. Bonn: Inter Nationes.
- Мекленбург 1990:** Н. Mecklenburg: Über kulturelle und poetische Alterität. Kultur- und literaturtheoretische Probleme einer interkulturellen Germanistik (1987). In: D. Krusche, A. Wierlacher, Hg.
- Патев 1985:** П. Патев. Типология на чуждоезиковото обучение. – Чуждоезиково обучение, № 2, с. 21–29.
- Турк 1982:** Н. Turk. Wahrheit oder Methode? H.-G. Gadammers „Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik“. In: H. Birus, H. Anz, Hg. Hermeneutische Positionen. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Хелбиг и др. 2001:** G. Helbig, L. Götze, G. Henrici, H.-J. Krumm, Hg. Deutsch als Fremdsprache. Ein Internationales Handbuch. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Хойсерман, Пифо 1996:** U. Häussermann, H. E. Piepho. Aufgabenhandbuch Deutsch als Fremdsprache. Abriss einer Aufgaben- und Übungstypologie. München: iudicium Verlag GmbH.
- Хунфелд 1990:** Н. Hunfeld. Literatur als Sprachlehre. Berlin u.a.: Langenscheidt.
- Хьорман 1976:** Н. Hörmann. Meinen und Verstehen. Grundzüge einer psychologischen Semantik. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Шлайермахер 1977:** F. Schleiermacher. Hermeneutik und Kritik. Hrsg. von Manfred Frank. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verl.
- Яус 1994:** Н. R. Jauß. Wege des Verstehens. München: Fink.